

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

КРАСНОЛУЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 332.36:330.131.5:631.11

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ КОРПОРАТИВНИМИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

08.00.06 «Економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор економічних наук, доцент
Мартин Андрій Геннадійович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри землевпорядного проектування

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
Добряк Дмитро Семенович,
Інститут агроєкології і природокористування НААН,
головний науковий співробітник
лабораторії екологічного менеджменту

кандидат економічних наук
Ступень Роман Михайлович,
Львівський національний аграрний університет,
в. о. доцента кафедри землеустрою

Захист відбудеться «08» жовтня 2018 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «07» вересня 2018 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Паламарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Один із головних наслідків реформування земельних відносин в Україні полягає в масштабній приватизації земель сільсько-господарського призначення, що наразі використовується широким спектром підприємств різних організаційно-правових форм (господарські товариства, кооперативи, фермерські господарства тощо), а також одноосібно власниками земельних ділянок.

В той же час активна індустріалізація сільськогосподарського виробництва у багатьох постсоціалістичних країнах і державах, що розвиваються, супроводжується значним розширенням землекористування агрокорпорацій, які обробляють десятки або навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Ці компанії широко використовують доступні юридичні інструменти для утримання та збільшення земельного банку, у тому числі непряме володіння земельними ділянками через участь у статутному капіталі компаній, які є номінальними, так званими, утримувачами земель сільськогосподарського призначення. В таких умовах знижується дієвість традиційних форм регулювання ринку зазначеного типу земель, а власне ринок фактично трансформується в ринок корпоративних прав на компанії-землекористувачі.

Оскільки земля, на відміну від таких виробничих ресурсів, як гроші й людська праця, виступає фізично обмеженим ресурсом, підприємець, котрий контролює значні площі земель у межах певної території, фактично здатний суттєво перешкоджати або взагалі позбавити всіх інших діючих чи потенційних підприємців можливості розвивати агробізнес, у тому числі через їх неспроможність конкурувати за обмежені земельні ресурси.

Таким чином, проблема становлення та розвитку землекористування агрохолдингів в Україні становить значний інтерес для економічної науки, адже функціонування таких масштабних господарських структур може нести значні соціально-економічні ризики для сталого розвитку сільських територій. Агрохолдинги найчастіше є виключно бізнес-проектами, що, у зв'язку з високим ступенем індустріалізації та застосування передових технологій, створюють порівняно незначну кількість робочих місць у сільській місцевості, знищуючи тим самим традиційне сільське соціально-культурне середовище.

Серед учених, дослідження котрих охоплюють проблеми формування, становлення і функціонування сільськогосподарського землекористування в контексті еволюції економічних процесів в агробізнесі України, варто виділяти таких, як В. Андрійчук, О. Бородіна, В. Будзяк, В. Валентинов, С. Васильєв, А. Данкевич, С. Дем'яненко, С. Дідус, Д. Добряк, О. Дорош, Т. Дудар, Т. Євсюков, М. Калінчик, К. Кулиняк, Л. Новаковський, М. Малік, А. Мартин, Б. Пасхавер, І. Рибаків, П. Саблук, Р. Сохнич, Р. Ступень, А. Третяк, М. Хвесик, О. Чорна, О. Шапуров, В. Юрчишин та ін. В той же час, поза увагою дослідників досить часто залишаються економіко-правові інструменти, які використовують агрокорпорації для того, щоб набувати права на землю, а також феномен вторинного (непрямого) землекористування, коли контроль над

земельною ділянкою набувається через володіння компанією, яка є номінальним власником або землекористувачем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з науково-дослідними роботами кафедри геодезії та картографії за темою «Наукові засади вирішення проблем землеустрою сільських територій на основі геоінформаційно-картографічного моделювання параметрів землекористування» (номер державної реєстрації 0113U003829, 2013–2017 рр.), у межах якої здобувачем обґрунтовано роль землеустрою в поліпшенні використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами, а також «Концепція створення реєстру особливо цінних земель як механізм дотримання екологічної безпеки при їх використанні» (номер державної реєстрації 0117U002546, 2017–2019 рр.), де автором запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання ризиків погіршення екологічного стану та зниження родючості особливо цінних земель унаслідок інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Мета та завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань:

- дослідити еколого-економічну ефективність використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах;
- обґрунтувати економічні передумови формування системи обмежень для попередження надмірної економічної концентрації земельних ресурсів;
- здійснити комплексний аналіз структури корпоративних підприємств окремих агрохолдингів України;
- розробити підходи до вимірювання рівня економічної концентрації у процесі використання сільськогосподарських угідь;
- запропонувати систему заходів щодо економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств;
- розробити інформаційно-аналітичну базу даних щодо землекористування зазначених підприємств, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва;
- проаналізувати систему непрямого землеволодіння в корпоративних підприємствах сільськогосподарських холдингових компаній;
- оцінити рівень зростання реальної орендної плати за земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

Об'єкт дослідження – процес використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах холдингових компаній в Україні.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методичних підходів і практичних заходів щодо оцінки ефективності та регулювання використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою дисертаційного дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема: діалектичний, системний аналіз, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища, концепція сталого розвитку, праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених із проблем використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами.

Для вирішення окреслених у дисертації завдань застосовувалися такі основні методи: монографічного аналізу – для опрацювання наукових публікацій з питань ефективного використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами; порівняльного і статистичного аналізу – для дослідження якісного стану сільськогосподарських земель, виявлення динаміки структури земельного фонду України за основними видами угідь й економічної діяльності; системно-структурного аналізу та групування – для з'ясування структури корпоративних підприємств окремих агрохолдингів України; кореляційно-регресійний – для визначення приросту реальної орендної плати земель сільськогосподарського призначення; розрахунково-конструктивний – для оцінки рівня економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах; економічного аналізу та розрахунку відносних показників – для здійснення оцінювання економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні; абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і формування висновків тощо.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення і результати теоретичних розробок вітчизняних та іноземних учених, матеріали наукових конференцій, періодичних видань та мережі інтернет, матеріали нормативно-правового характеру (законодавчі й нормативно-правові акти України), офіційні матеріали Державної служби статистики України і Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру за проблематикою дисертації, матеріали інформаційних агентств і консалтингових фірм, а також фінансово-господарська документація низки сільськогосподарських підприємств і результати власних авторських науково-дослідних робіт.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах.

Найвагомішими науковими результатами, які характеризуються новизною, розкривають зміст дисертаційного дослідження і виносяться на захист, є такі:

уперше запропоновано підхід до порівняльної оцінки ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах, що ґрунтується на зіставленні показників їх економічної діяльності із середньогалузевими;

удосконалено:

– систему територіально диференційованих обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів, основою яких, на противагу існуючим, є встановлення граничних площ земель сільськогосподарського призначення, котрі можуть перебувати у власності або користуванні особи (групи пов'язаних осіб), не призводячи до монополізації землекористування та втрати власником мотивації до самостійного господарювання на землі;

– підходи до визначення питомої ваги корпоративних підприємств холдингових компаній у загальній структурі землекористування, що передбачають ідентифікацію непрямого корпоративного землекористування за даними Державного земельного кадастру, реєстрацію підприємств, установ та організації, а також звітність окремих агрохолдингів емітентів цінних паперів;

– науково-методичні засади оцінки рівня економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь, що, на відміну від наявних, полягають у здійсненні такого оцінювання в усіх корпоративних сільськогосподарських підприємствах холдингової компанії як одного землекористувача;

– систему заходів щодо економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств, яка, на відміну від існуючих, передбачає стримування надмірного розширення земельного банку агрохолдингів через обмеження для таких підприємств податкових пільг;

набули подальшого розвитку:

– напрями інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарського землекористування, які, на відміну від існуючих, включають агрегацію даних про землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств;

– підходи до ідентифікації системи непрямого землекористування в корпоративних сільськогосподарських підприємств, що базуються на визначенні площ земель, котрі фактично використовуються материнською компанією опосередковано через зазначені підприємства;

– засади оцінки динаміки реальної орендної плати за землі сільськогосподарського призначення в Україні, які, на відміну від відомих, ураховують вплив індексації нормативної грошової оцінки земель, а також знецінення національної валюти.

Практичне значення одержаних результатів. Основні висновки і пропозиції дисертації впроваджено у навчальний процес факультету землевпорядкування Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні дисципліни «Землевпорядне проектування».

Крім того, теоретичні положення й практичні рекомендації, викладені у дисертації, використовуються в діяльності Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, а саме у процесі управління землями сільськогосподарського призначення державної власності; Державного підприємства «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою» при

розробленні природно-сільськогосподарського районування території України, поділу її на природно-сільськогосподарські зони та гірські області, провінції та округи; Державного підприємства «Центр Державного земельного кадастру», зокрема в частині внесення даних про якісні характеристики ґрунтів до Державного земельного кадастру.

Пропозиції здобувача використано Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної Ради України у процесі підготовки Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 06.09.2012 р. № 5245-VI (підходи до формування земель державної та комунальної власності); «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів України щодо проведення робіт із землеустрою, пов'язаних із встановленням і зміною меж адміністративно-територіальних одиниць» від 21.06.2012 р. № 5003-VI (удосконалення умов територіального розвитку населених пунктів та забезпечення ефективного використання потенціалу територій); «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури відведення земельних ділянок та зміни їх цільового призначення» від 02.10.2012 р. № 5395-VI (окремі підходи до вдосконалення системи землеустрою при розробленні та погодженні проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій обґрунтовано еколого-економічну ефективність використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами. Наведені в дисертації наукові положення, висновки і пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише авторські ідеї та положення, що зазначено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та практичні результати дисертаційного дослідження апробовано на: Міжнародній науково-практичній конференції «Современные проблемы водохранилищ и их водосборов» (м. Перм, Російська Федерація, 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «European integration of economics, education and law» (м. Варшава, Республіка Польща, 2018 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природо-користування» (м. Київ, 2018 р.); VII Всеукраїнській науково-технічній конференції (з міжнародною участю) «Географія та екологія: наука і освіта» (м. Умань, 2018 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Сучасні технології землеустрою, кадастру та управління земельними ресурсами» (м. Київ, 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, магістрів, аспірантів і молодих вчених, присвяченій 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України та Дню землевпорядника «Земельні ресурси України і сучасна землевпорядна наука» (м. Київ, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Актуальні проблеми наук про життя та природокористування» (м. Київ, 2018 р.);

X Міжнародному семінарі LANDNET «Regional Consultation on Land Consolidation Legislation» (м. Скоп'є, Республіка Македонія, 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 26 наукових працях, з яких 16 статей у наукових фахових виданнях України, 3 статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 3 статті в інших наукових виданнях, 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 340 сторінок. Робота містить 27 таблиць, 28 рисунків. Список використаних джерел налічує 265 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретичні засади формування сільськогосподарського землекористування**» йдеться про стан теоретичного розроблення досліджуваних у роботі проблем, проаналізовано форми та способи сільськогосподарського землекористування в сучасних умовах. Досліджено систему формування непрямого землеволодіння в корпоративних сільськогосподарських підприємствах.

Наголошено, що головна ідея дисертації полягає в обґрунтуванні теоретичних і методичних засад оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. Реалізація цієї ідеї в роботі базується на таких теоретико-методологічних положеннях: 1) нормативно-правових і законодавчих документах з регулювання земельних, цивільно-правових відносин і сільськогосподарського землекористування в Україні (законах України «Про охорону земель», «Про захист економічної конкуренції», «Про оренду землі» та інших законодавчих й нормативно-правових актах); 2) принципах раціонального та ефективного використання земельних ресурсів; 3) аналізі досвіду зарубіжних країн, які реалізували земельну реформу й осилили її завдання швидше та результативніше ніж Україна; 4) аналізі досвіду функціонування агрохолдингів, їх трансформації і «пристосування» до змін, які відбуваються в Україні.

Виявлено, що в результаті земельної реформи, яка триває з початку 1990-х років, відбулися суттєві зміни у структурі сільськогосподарського землеволодіння та землекористування в Україні. Так, майже 12 тис. колишніх соціалістичних сільськогосподарських підприємств (колгоспи та радгоспи) спочатку перетворено в колективні підприємства з передачею земель відповідно в колективну власність, а в подальшому землі розділено на окремі частки (паї). Загальна площа розпайованих земель становила майже 27,6 млн га, у результаті чого близько 6,77 млн громадян України стали власниками окремих земельних ділянок сільськогосподарського призначення, середній розмір яких дорівнював приблизно 4 га.

У процесі реформування утворено 37963 нових агроформувань, з яких 8806 товариств з обмеженою відповідальністю, 5690 приватних (приватно-

орендних) підприємств, 677 сільськогосподарських акціонерних товариств, 819 сільськогосподарських кооперативів, 15499 фермерських господарств, 6472 інших.

З'ясовано, що у процесі проведення земельної реформи в Україні суттєво змінилася структура власності на землю. Так, станом на 2016 рік у приватній власності перебувало майже 31060,0 тис. га (74,8 %) сільськогосподарських угідь, державній – 10405,0 (25,1), колективній – 17,4 (0,04) та комунальній – 25,5 тис. га (0,06 %). Виходячи з цього, констатовано, що землі державної та комунальної власності практично досі не розмежовані, адже площа земель територіальних громад сіл, селищ, міст має бути щонайменше у 180 разів більшою ніж вона є.

Визначено, що масова неготовність селян самостійно використовувати одержані земельні ділянки одночасно із запровадженням законодавчої заборони на відчуження сільськогосподарських земель призвела до значного розповсюдження орендної моделі їх використання, за якої землі, котрі перебувають у власності фізичних осіб, передаються в оренду сільськогосподарським підприємствам (товариствам з обмеженою відповідальністю, акціонерним товариствам тощо), у тому числі корпоративним підприємствам холдингових компаній, утворених здебільшого шляхом реорганізації колишніх колективних ферм. Зокрема, станом на 2017 рік в оренді перебувало близько 16,5 млн га земель, що становило 59,7 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, які перебувають у власності громадян. При цьому середній розмір плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні дорівнював 1093,4 грн за 1 га.

Таким чином, обґрунтовано, що орендна форма є головним інструментом формування сучасного сільськогосподарського землекористування в Україні, проте такий спосіб використання земель має суттєві недоліки. Оскільки новоутворені агроформування, особливо великі сільськогосподарські виробники, що здійснюють господарську діяльність на розпайованих землях, здебільшого на засадах орендних відносин, не мають стійкої мотивації щодо довгострокового поліпшення земель і прагнуть на меті одержати максимальний дохід лише протягом періоду оренди.

Відповідно, значне поширення орендних відносин створило надзвичайно сприятливі умови для виникнення в Україні у 2000–2010 рр. специфічної форми агробізнесу – великих агропромислових формувань холдингового типу (агрохолдинги), які розпочали масово скуповувати корпоративні права на компанії-землекористувачі, набуваючи у такий спосіб фактичного контролю над тисячами гектарів сільськогосподарських земель. Агрохолдинги за своєю суттю є сукупністю материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній, що здійснюють господарську діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Особливістю таких підприємницьких структур визначено те, що материнська компанія не є номінальним землекористувачем, хоча при цьому контролює всі фактичні рішення, пов'язані з використанням земельних ресурсів дочірніх структур (корпоративних підприємств).

Узагальнено, що загалом нині 70 найбільших агрохолдингів України контролюють близько 5 млн га, або майже 15 % площі орних земель держави. Більшість із них мають складну багаторівневу ієрархічну структуру, що функціонує як єдиний фінансово-господарський механізм, чому сприяє взаємодія виділених всередині інтегрованих агропромислових формувань, функціональних підрозділів і служб, спрямованих на отримання максимального прибутку. Специфіка організаційної побудови агрохолдингу визначається галузевою належністю головної компанії. Крім того, бізнес холдингу найчастіше структурований за напрямками діяльності та згрупований у структурні одиниці (підрозділи компанії, які відповідають за певні функції або вид діяльності) (рис. 1). Теоретично доведено, що основна перевага створення агрохолдингу в Україні полягає в отриманні централізованою групою корпоративних сільськогосподарських підприємств, що взаємодіють між собою за певними правилами, завдяки ефекту масштабу більших результатів, ніж окремими підприємствами разом.

Рис. 1. Типова структура агрохолдингу як сукупності корпоративних сільськогосподарських підприємств в Україні*

Примітка. *Розроблено автором

Показано, що в умовах тимчасової заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення масового характеру набула практика відчуження компаній, які користуються землею. За даними Асоціації «Земельна

спілка України», у 2018 році в Україні на продаж виставлялися компанії-користувачі земельних ділянок із загальним земельним банком понад 300 тис. га. Відповідно, сформувався специфічний ринок, на якому придбання права користування землею не пов'язується із купівлею земельних ділянок або укладенням договорів оренди. Натомість усе більшого поширення набуває так зване непряме землекористування, що передбачає забезпечення доступу до земельних ресурсів через володіння компанією, на яку оформлені права власності чи користування. При цьому цінність землі переноситься із власне земельної ділянки на вартість компанії, котра володіє або користується такою землею.

Отже, аргументовано висновок, що створення агрохолдингів, з одного боку, є цілком природним наслідком прагнення агробізнесу підвищувати власну ефективність за рахунок концентрації ресурсів в умовах глобалізованого аграрного ринку, з іншого – це збільшує ризик монополізації земельних ресурсів та спричиняє обмеження економічної конкуренції, що може призвести до втрати ефективності виробництва та зростання суспільних витрат на виплату монопольної земельної ренти.

У другому розділі **«Методичні засади оцінки впливу економічної концентрації на ефективність сільськогосподарського виробництва»** досліджено науково-методичні підходи до кількісної оцінки економічної концентрації на територіально виражених ринках земельних ресурсів. Проаналізовано та оцінено сучасний стан використання й охорони земель в умовах інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано сутність економічної концентрації та її вплив на ефективність останнього.

З'ясовано, що в умовах реформування земельних відносин в Україні під впливом різноманітних політичних, економічних, природних і соціальних факторів відбувається інтенсивна економічна концентрація сільськогосподарського виробництва, яка набула широкого розповсюдження у багатьох державах з розвинутою ринковою економікою. При цьому уточнено, що концентрація сільськогосподарського виробництва здійснюється за двома напрямками: як всередині підприємства, так і шляхом міжгосподарського кооперування через створення вузькоспеціалізованих господарств. Економічна концентрація у формі агрохолдингів проявляється в їх структурних складових – дочірніх підприємствах і відокремлених підрозділах (філіях), що діють в їх складі.

Обґрунтовано, що розвиток сільськогосподарського землекористування в Україні впродовж останніх 20 років у цілому відповідає загальносвітовій тенденції великомасштабної концентрації сільськогосподарських земель. Наголошено, що йдеться не про консолідацію малих земельних ділянок із середнім розміром близько 4 га, а у випадку України – про придбання або поглинання цілих аграрних підприємств, які вже мають у своєму розпорядженні тисячі гектарів на умовах оренди, перетворюючи їх у відокремлені або навіть структурні підрозділи. В агрохолдингах надалі здійснюється потужне сільськогосподарське і промислово-переробне виробництво, а тому вони мають

змогу скористатися його перевагами й отримати економічну вигоду від ефекту масштабу.

Визначено, що підвищення рівня концентрації виробництва супроводжується зростанням його ефективності. Проте, більшість учених стверджують, що ефект масштабу сільськогосподарського виробництва спостерігається до певної межі – точки екстремуму, за якою починається зниження ефективності (рис. 2).

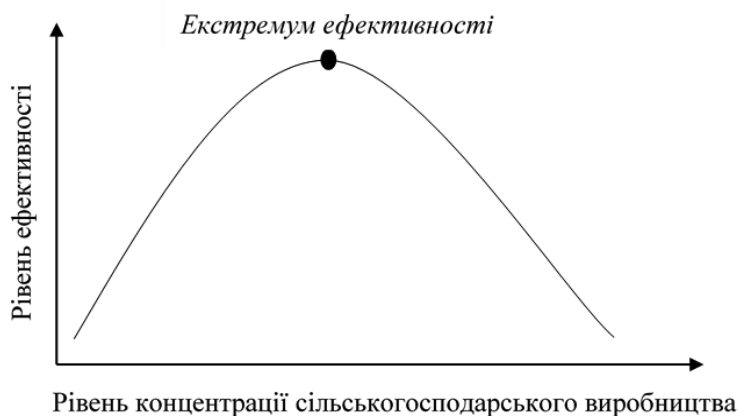

Рис. 2. Рівень оптимальної концентрації сучасного сільськогосподарського виробництва*

Примітка. *Розроблено автором

Межі позитивного та негативного ефекту масштабу в коротко- і довгостроковій перспективі графічно характеризуються опуклою кривою. Вона відображає, що зі збільшенням обсягів виробництва середні загальні витрати коштів на одиницю продукції знижуються, а прибуток зростає; при подальшому підвищенні перших вони залишаються незмінними; нарешті, при збільшенні обсягів виробництва продукції вище певного значення витрати починають зростати, а дохід зменшуватися. Таким чином, доведено, що переваги великотоварного виробництва можуть досягатися тільки у певних межах, тобто з урахуванням раціонального рівня концентрації виробництва, який визначається його сферою і видом.

Виокремлено чинники, які спричиняють зниження ефективності сільськогосподарського виробництва: управлінські – ускладнюється процес прийняття управлінських рішень і контроль за їх виконанням та якістю виконаних робіт; логістичні (транспортні) – виникають у випадках просторового розосередження землекористування, у результаті чого зростають транспортні витрати на внутрішньогосподарські перевезення і переїзди, кількість яких збільшується з підвищенням концентрації виробництва; екологічні – пов'язані з будівництвом великих тваринницьких комплексів, які негативно впливають на навколишнє природне середовище тощо.

Окреслено досить важливе завдання – формування підходів до кількісної оцінки економічної концентрації на територіально виражених ринках земельних ресурсів. Зазначено, що в економічній науці найбільш розповсюдженими відносними показниками є власне коефіцієнт концентрації

та індекси Херфіндаля-Хіршмана, Лернера, Джині, Лінда, Розенблюта, Тобіна тощо. Проте, досить актуальним питанням є досягнення оптимального рівня концентрації сільськогосподарського виробництва, що пов'язано з установленням раціональних граничних (оптимальних) розмірів землекористування для агроформувань різної спеціалізації з урахуванням виду їх економічної діяльності, організаційно-правової форми господарювання, юридичного статусу і вітчизняних зональних особливостей.

Досліджено, що в сучасних ринкових умовах інтенсифікація виробництва – це один із ключових напрямів підвищення результативності сільськогосподарського землекористування. Але надмірний вплив господарської діяльності на навколишнє природне середовище, екстенсивне використання земельних ресурсів, безвідповідальне ставлення до них агробізнесу спричиняють погіршення якісного стану ґрунтів. Унаслідок неефективної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва виявлено розвиток негативних процесів, зокрема зменшення запасів гумусу, вмісту поживних речовин, подальше підкислення і засолення ґрунтів, забруднення їх нітратами, пестицидами, важкими металами, опустелювання та ерозії, що призводить до деградації ґрунтового покриву. Так, загальна площа деградованих земель в Україні становить 564,9 тис. га, малопродуктивних – 482,0, техногенно забруднених – 11,8 тис. га.

Проаналізовано, що в період між двома останніми турами агрохімічного обстеження баланс гумусу зменшився із 0,5 до 0,2 т/га, а за результатами десятого туру його середньозважений вміст становив 3,16 %. Крім того, у результаті зменшення застосування добрив загострилася проблема балансу поживних речовин у ґрунті (азоту, фосфору, калію). Нині щорічний винос поживних речовин із ґрунту на формування урожаю у 5 разів перевищує обсяги їхнього надходження.

З'ясовано, що сьогодні українські аграрії 79 % прибутків отримують за рахунок природної родючості землі і тільки 21 % – унаслідок упровадження новітніх технологій, у тому числі ґрунтоохоронних заходів. При цьому виявлено чітку тенденцію з їх скорочення впродовж останніх років. За даними Держгеокадастру України, з 2002 року при потребі консервації 1,1 млн га земель її здійснено лише на площі 85,4 тис. га, Крім того, поліпшено тільки 46,8 тис. га малопродуктивних угідь із необхідних 315,6 тис. га земель. Незначними є також обсяги будівництва (реконструкції) протиерозійних гідротехнічних споруд: валів, валів-каналів – 58,6 км (0,5 га); валів-терас – 21,7 км; валів-доріг – 41,9 км; водоскидних споруд – 150 од.; терасування схилів – 6 од. (2,8 га); протиерозійних ставків – 46 од. (585,1 га); берегоукріплення – 120,6 км (0,7 га).

Обґрунтовано, що така ситуація сформувалася переважно в результаті недостатнього фінансування виконання землеохоронних заходів землекористувачами, а також невикористання бюджетних коштів на відповідні цілі. Так, за даними Держгеокадастру України, у 2017 році з усієї суми використаних коштів, які надійшли в порядку відшкодування втрат сільсько- та лісгосподарського виробництва, освоєно 29,4 млн грн (36,6 % усієї суми), з

них на поліпшення сільсько- та лісогосподарських угідь – 1,0 (3,4), розроблення документації із землеустрою з охорони земель – 1,1 (3,9), вжиття заходів щодо охорони земель згідно із розробленою документацією – 7,4 (25,1), проведення нормативної грошової оцінки земель – 2,5 (8,4), інвентаризацію земель – 12,5 (42,4), інші заходи – 4,9 млн грн (16,8 %).

Зазначено, що нині агрохолдинги досить часто розглядаються як вітчизняний аналог так званих латифундій латиноамериканського типу. Це пояснюється тим, що агрохолдинги в результаті своєї діяльності нерідко повністю концертують земельні ресурси в межах певних сільських територій та навіть адміністративних районів, що дає їм змогу монополізувати доступ до землі, а також трансформувати свій економічний вплив у соціальний та політичний. Тому існування агрохолдингів в Україні можна розглядати як головну загрозу економічній конкуренції в аграрній сфері.

Наголошено, що монополізація в економіці є однією з головних і найбільш складних соціально-економічних проблем світового масштабу, унаслідок чого відбувається зростання цін, скорочення виробництва, погіршення якості продукції тощо. Тому попередження монополізації доступу до земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, захист економічної конкуренції, неконтрольоване злиття підприємств можливі лише на базі ефективного антимонопольного законодавства, що оперуватиме науково-обґрунтованими економічними критеріями оцінки економічної концентрації.

Установлено, що згідно з чинним законодавством України монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, якщо конкретна компанія контролює понад 35 % певного активу (наприклад, землі) на територіально вираженому ринку, або до трьох компаній – більше ніж 35–70 %, чи до п'яти компаній – більше як 70 %. Такі суб'єкти вважатимуться порушниками законодавства про захист економічної конкуренції із застосуванням до них відповідних санкцій. Крім того, Антимонопольний комітет України у процесі своєї діяльності повинен здійснювати постійний моніторинг суб'єктів господарювання, а в разі виявлення зловживання монопольним становищем на ринку ухвалювати рішення щодо примусового продажу деяких активів компанії для послаблення такої монополії.

З обранням Україною курсу на європейську інтеграцію значно актуалізувалися дослідження щодо особливостей землекористування в Європейському Союзі. У зв'язку з цим проаналізовано європейський досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель і встановлено, що у 27 країнах-членах ЄС лише 3,1 % господарств займали 52,2 % сільськогосподарських угідь в Європі, тоді як 76,2 % – лише 11,2 % цих угідь. Констатовано, що концентрація землі в руках невеликої кількості виробників спотворює виробничі та ринкові процеси і може негативно впливати на сільське господарство в окремих державах-членах або в Євросоюзі загалом. Спільна сільськогосподарська політика (САР), яка є однією з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності ЄС, допомагає обмежити ці процеси, поступово скорочуючи підтримку великим сільськогосподарським виробникам.

Теоретично аргументовано, що земельна політика Європейського Союзу, сприяє забезпеченню справедливого і рівноправного розподілу землекористування та доступу до землі, обмеженню права на придбання юридичними особами земельних ділянок, гранично допустимих розмірів землекористувань, які можна придбати, а також регулює статус фермерів-орендарів, оскільки це безпосередньо впливає на якість життя та умови праці в сільській місцевості. На рівні ЄС існують статистичні інструменти, такі як Мережа даних бухгалтерського обліку фермерських господарств (*FADN*), Статистика структури ферм, Інтегрована система адміністрування та управління (*IACS*), Служба спостереження (Комісія), які здійснюють збір даних щодо різних аспектів землекористування. У результаті цього відповідні установи збирають і публікують дані про рівень концентрації сільськогосподарських угідь та землекористувань, ведення обліку ринкових цін, орендної плати на землю, а також моніторингу ринкової поведінки власників та орендарів, зміни цільового призначення сільськогосподарських угідь і якісні показники сільськогосподарського землекористування. На основі цих даних як формується підтримка у вигляді виплат, так і впроваджуються різні так звані обмежувальні інструменти.

Досліджено, що держави-члени ЄС з метою досягнення цілей Спільної сільськогосподарської політики надають малим та середнім аграрним виробникам, у тому числі молодим фермерам, пріоритет при купівлі та оренді сільськогосподарських угідь, оскільки вони відіграють активну роль в економічній структурі сільських територій шляхом підтримки життя на них сталого використання природних ресурсів, виробництва достатньої кількості здорової та якісної їжі, а також забезпечення широкого розподілу власності на землю.

Таким чином, проаналізувавши сучасний зарубіжний досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель рекомендовано застосування в Україні подібних організаційно-управлінських інструментів, що, у свою чергу, дасть змогу сформувати дієву систему контролю за додержанням обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів в аграрних підприємствах.

У третьому розділі «**Регулювання економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах**» проаналізовано еколого-економічну ефективність використання земельних ресурсів зазначеними сільськогосподарськими підприємствами. Установлено результати розроблення інформаційно-аналітичної бази даних щодо їхнього землекористування. Визначено рівень економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь. Обґрунтовано економічні передумови формування системи обмежень щодо економічної концентрації земельних ресурсів. Розроблено систему заходів з економічного регулювання землеволодіння і землекористування корпоративних сільськогосподарських підприємств.

З'ясовано, що діяльність агрохолдингів як бізнес-проектів, основна мета яких полягає в максимізації доходів та мінімізації видатків, найчастіше

погіршує соціально-економічний стан сільських територій, оскільки видатки, котрі типовий агрохолдинг залишає на рівні сільської громади, переважно зводяться до виплати орендної плати власникам земельних ділянок, а також порівняно незначних фіскальних платежів у формі єдиного або земельного податку. Індустріалізоване виробництво забезпечує мінімальну кількість робочих місць у сільських громадах або взагалі їх не створює. При цьому дохід від реалізації сільськогосподарської продукції оподатковується за місцем реєстрації агрохолдингу, а не ведення господарської діяльності.

Акцентовано увагу на тому, що головним економічним регулятором орендних відносин в Україні залишається розмір орендної плати, але найчастіше він, наразі, залежить від неринкового показника – нормативної грошової оцінки земель. Зважаючи на це, на основі показників нормативної грошової оцінки ріллі та перелогів, розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні та співвідношення цих показників, а також коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель здійснено аналіз реального зростання орендної плати без урахування впливу індексації та інфляції (табл. 1). На основі отриманих даних, зроблено висновок, що впродовж 20 років вона майже не підвищувалася, а в окремих випадках навіть знижувалася. Таким чином, головними факторами зростання орендної плати за землі сільськогосподарського призначення в Україні, як і раніше, названо неринкові.

Таблиця 1

Приріст реальної орендної плати земель в Україні, 2001–2017 рр.*

Період, років	Показник зростання нормативної грошової оцінки земель за вказаний період, разів	Показник зростання плати за оренду земельних часток (паїв) за вказаний період, разів	Показник реального зростання орендної плати без урахування впливу індексації та інфляції
2001–2002	1,019960	1,264946	1,240192
2002–2003	1,000000	1,206230	1,206230
2003–2004	1,000000	0,993767	0,993767
2004–2005	1,000000	1,047491	1,047491
2005–2006	1,034981	1,066724	1,030669
2006–2007	1,000000	1,056937	1,056937
2007–2008	1,028020	1,065250	1,036215
2008–2009	1,152047	1,285613	1,115938
2009–2010	1,058985	1,441551	1,361257
2010–2011	1,000000	1,166026	1,166026
2011–2012	1,756039	1,148649	0,654113
2012–2013	0,999669	1,546628	1,547140
2013–2014	1,000000	1,143785	1,143785
2014–2015	1,249000	1,076723	0,862068
2015–2016	1,200000	1,298584	1,082153
2016–2017	1,000326	1,268415	1,268002
Коефіцієнт кореляції	0,886423		

Примітка. *Розраховано автором за даними Держгеокадастру України

Установлено, що протягом останніх 20 років українські агрохолдинги значно розширили масштаби операцій, географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, сферу інтересів щодо високорентабельних галузей сільського господарства, ускладнивши власну структуру, увійшовши до складу холдингових компаній більш високого рівня. Стимулюючими факторами утворення аграрних холдингових формувань визначено доступ до дешевих земельних і трудових ресурсів (низька орендна та заробітна плата), диверсифікацію фінансових і сировинних ризиків, порівняно невелику вартість входження в агробізнес і відповідну швидкість виходу з нього, залучення інвестицій, можливість стрімкої самоокупності за 1–2 роки.

З'ясовано, що в Україні, як і багатьох державах світу, попри тимчасову заборону відчуження сільськогосподарських земель, чинне земельне законодавство обмежує коло набувачів прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Проте, відчуження корпоративних прав на підприємства, які володіють землею, найчастіше перебуває поза сферою державного впливу або регулювання, що дає змогу реально відчужувати земельні ділянки або права користування ними разом із компаніями, не здійснюючи транзакції із відчуження землі як такої.

Крім того, у випадках, коли держава спробує регулювати ринок корпоративних прав, може виникати ситуація, за якої фактичне володіння компанії вийде за рамки національної юрисдикції. Так, в Україні більшість материнських компаній агрохолдингів є іноземними підприємствами, а місцем реєстрації компаній, які володіють корпоративними правами на сільськогосподарські підприємства, стають Республіка Кіпр, Британські Віргінські Острови, Ліхтенштейн тощо. Іноземний капітал уже контролює 2,4 млн га з усіх 42,7 млн га сільськогосподарських земель України. Для прикладу розглянуто спрощену корпоративну структуру групи компаній «Індустріальна молочна компанія (ІМК)», що охоплює всі дочірні компанії з їх часткою акцій, у тому числі дві неопераційні (рис. 3).

Таким чином, обґрунтовано, що в умовах, коли номінальним власником сільськогосподарського підприємства є товариство, засноване на Кіпрі, виникає можливість відчужувати права користування земельними ділянками, які знаходяться в Україні, перепродуючи кіпрську компанію за національним законодавством. При цьому в рамках юрисдикції України жодних угод із землею або корпоративними правами взагалі укладатися не буде, а номінальний кінцевий бенефіціар не зміниться, попри фактичного власника кіпрської компанії.

Отже, вторинне корпоративне землекористування не визнає кордонів і може набувати ознак наднаціонального, а національні уряди, відповідно, втрачатимуть змоги регулювати ринки сільськогосподарської нерухомості, не маючи можливості контролювати та відслідковувати угоди щодо сільськогосподарських земель.

Наголошено, що важливим завданням економіко-правової науки в таких умовах стає розроблення підходів не лише до виявлення агрохолдингів та оцінки масштабів їх земельного банку, але й кількісної оцінки економічної концентрації на територіально виражених ринках земельних ресурсів.

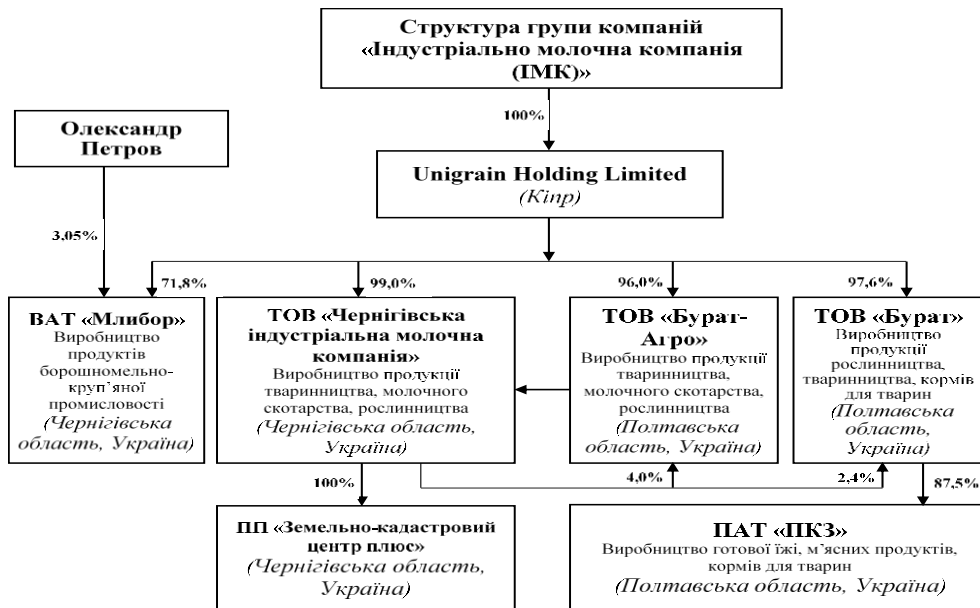

Рис. 3. Корпоративна структура групи компаній «Індустріально молочна компанія (ІМК)»*

Примітка. *Узагальнено автором

Зазначено, що для ефективної оцінки концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах потрібно чітко виявити кінцевих бенефіціарів усіх компаній для того, щоб ідентифікувати землекористування агрохолдингу загалом. У свою чергу, з метою регулювання вторинного (непрямого) землекористування слід знати структуру холдингових компаній і тих земель, які перебувають в їх користуванні, існує потреба доступу до бізнес-реєстрів.

Сформовано інформаційно-аналітичну базу даних щодо землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, що включає майже 240 тис. записів про всіх зазначених суб'єктів усіх сільських (селищних) рад України (табл. 2). На основі наведених даних було визначено граничні площі сільськогосподарських угідь (у тому числі ріллі) у межах адміністративних районів України, що не призведуть до надмірної концентрації земельних ресурсів, а також питому вагу найбільших землевласників і землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га. Установлено, що у більшості областей України в середньому питома вага орних земель, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами (площею понад 1000 га), перевищує межу 35 %, що є ознакою прояву монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення (табл. 3).

Проаналізовано рівень економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь у підприємствах (господарствах) на території модельних сільських рад Київської області за допомогою коефіцієнта концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індексу Херфіндала-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, HHI*) і встановлено, що ці території

характеризуються висококонцентрованим ринком оренди сільсько-господарських угідь, за винятком Катюжанської сільської ради Вишгородського району. Таким чином, у чотирьох із п'яти модельних сільських рад рівень економічної концентрації охарактеризовано як надмірний (50–100 %), у результаті чого чітко ідентифіковано монопольне становище землекористування окремих підприємств із усіма його негативними наслідками.

Таблиця 2

Інформаційно-аналітична база даних щодо землевласників та землекористувачів, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (фрагмент)*

№ з/п	Назва землевласника та землекористувача	Юридична адреса землевласника (землекористувача)	Назва засновника підприємства ринкового типу (агрохолдинга)	Площа сільсько-господарських угідь, яка фактично використовується, га		Місце розташування земельних ділянок
				загальна	у т. ч. ріллі	
Володарський район						
1	ЗАТ «Сільгосптехніка»	смт Володарка, вул. Зарічна, 100	–	1222,42	1203,12	Білівська сільська рада
2	ПОП «Вперед»	с. Березна, вул. Леніна, 1	–	2648,96	2580,16	Березнянська сільська рада
3	ПОП «Світанок»	смт Володарка, вул. Кооперативна, 135	–	1358,92	1325,00	Володарська сільська рада
4	ПП АФ «Розволожжя»	Київська обл., Сквирський р-н, с. Антонів, вул. Ювілейна, 1а	–	1092,72	1012,42	Гайворонська сільська рада
5	ВАТ «Городище-Пустоварівський бурякорадгосп»	с. Городище-Пустоварівське, вул. Центральна, 53	–	1583,08	1544,08	Городище-Пустоварівська сільська рада
Іванківський район						
1	ТОВ «Зелена хвиля»	с. Термахівка, вул. Поліська, 1	ТОВ «Зелена Хвиля»	2552,79	2552,79	Термахівська сільська рада
2	ТОВ «Укрзернопром-Іванків»	с. Прибірська, вул. Шевченка, 1	ТОВ «Укрзернопром Агро»	2562,80	2562,80	Прибірська сільська рада
Кагарлицький район						
1	СГК «Агробізнес»	с. Слобода, вул. Кулініченка, 21	–	1538,43	1473,30	Горохівська сільська рада
2	ТОВ «Агрофорт»	м. Кагарлик, вул. Незалежності, 22	–	2811,40	2664,40	Черняхівська сільська рада

Примітка. *Розроблено автором

Таблиця 3

Економічна концентрація земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах*

№ з/п	Адміністративно-територіальні утворення	Кількість сільських та селищних рад, од.	Середня площа у сільських (селищних) радах, га		Гранична площа, що не призведе до надмірної концентрації, га		Кількість землевласників та землекористувачів, од.	Площа сільськогосподарських угідь, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, га		Середній розмір землекористувачів, га	Питома вага сільськогосподарських угідь, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами, %	
			сільськогосподарських угідь	ріллі	сільськогосподарських угідь	ріллі		загальна	у тому числі ріллі		загальна	у тому числі ріллі
1	АР Крим	254	6852,7	4661,7	2398,5	1631,6	213	584688,2	528856,4	2745,0	33,6	44,7
2	Вінницька	738	2732,9	2341,9	956,5	819,7	311	834418,4	818256,8	2683,0	44,8	51,2
3	Волинська	447	2379,6	1535,7	832,9	537,5	66	118562,45	104958,55	1796,4	14,9	19,1
4	Дніпропетровська	390	6385,8	5386,8	2235,0	1885,4	373	979225,7	937468,6	2625,3	39,3	44,6
5	Донецька	315	5878,6	4835,5	2057,5	1692,4	256	736138	689573,9	2875,5	39,8	45,3
6	Житомирська	641	2355,2	1615,0	824,3	565,3	99	225396,3	216526,9	2276,7	16,1	22,1
7	Закарпатська	338	1366,7	588,2	478,3	205,9	11	21745,7	12445,7	1976,9	9,2	8,5
8	Запорізька	329	6790,5	5746,2	2376,7	2011,2	313	862723	802138,21	2756,3	38,6	42,4
9	Івано-Франківська	479	1173,9	752,1	410,9	263,3	22	47122,1	45471,7	2141,9	11,4	14,4
10	Київська область	697	2384,3	1973,0	834,5	690,5	235	501950,4	476130,7	2136,0	31,9	36,1
11	Кіровоградська	418	4889,1	4241,4	1711,2	1484,5	366	883516,6	835297,5	2414,0	43,4	47,2
12	Луганська	281	6671,7	4782,3	2335,1	1673,8	268	771188	692073,7	2877,6	40,9	51,2
13	Львівська	730	1739,7	1146,5	608,9	401,3	42	103409,2	88172,1	2462,1	13,0	16,5
14	Миколаївська	336	5965,9	5030,1	2088,1	1760,5	290	665755,83	629102,53	2295,7	33,2	37,2
15	Одеська	504	5132,2	4109,6	1796,3	1438,4	374	971958,1	945249,4	2598,8	37,6	45,6
16	Полтавська	536	4052,3	3293,3	1418,3	1152,7	336	1032343,1	972078,5	3072,4	49,5	57,3
17	Рівненська	386	2416,4	1676,0	845,7	586,6	63	179001,5	150520,1	2841,3	25,3	28,7
18	Сумська	439	3835,0	2883,7	1342,2	1009,3	398	746749,6	689509,5	1876,3	44,4	54,5
19	Тернопільська	651	1618,4	1325,4	566,4	463,9	104	272916,17	267168,7	2624,2	25,9	31,0
20	Харківська	460	5239,5	4239,1	1833,8	1483,7	335	885701,4	832289,3	2643,9	36,7	42,7
21	Херсонська	289	6255,0	5605,3	2189,2	1961,8	38	228232,9	224502,8	6006,1	13,7	15,0
22	Хмельницька	618	2406,2	1925,8	842,2	674,0	254	586552,53	568299,31	2309,3	37,6	45,5
23	Черкаська	566	2559,8	2256,6	895,9	789,8	382	752354,2	716045,2	1969,5	51,9	56,1
24	Чернівецька	295	1589,0	1138,7	556,1	398,6	28	70424,8	69036	2515,2	18,1	22,9
25	Чернігівська	602	3494,7	2235,5	1223,1	782,4	230	687746,91	752454,69	2990,2	32,7	55,9
Всього по Україні		11739	3487,6	2730,9	1220,7	955,8	5407	13749821,2	13063626,8	2543,0	35,2	42,2

Примітка. *Розраховано автором за даними Держгеокадастру України

Доведено, що неконтрольована концентрація землі агрохолдингами створює також загрозу монополізації ринку оренди земель. Маючи значно більші фінансові можливості, агрохолдинги здатні виплачувати вищу орендну плату власникам земельних ділянок, забезпечуючи доступ до земельних ресурсів для малих та середніх сільськогосподарських підприємств, а також фермерських господарств, які у такому змаганні позбавлені конкурентоспроможності. Фактично, витісняючи з ринку малих та середніх товаровиробників, великотоварні агрохолдингові формування вже поглинули або взяли під контроль понад 6 тис. сільськогосподарських підприємств. Таким чином, одним з пріоритетних завдань державного регулювання визначено дотримання регулювання оптимального співвідношення землекористування між великими корпораціями і середніми агровиробниками з метою запобігання монополізації та надмірної концентрації земель сільськогосподарського призначення в одного суб'єкта, що сприятиме диверсифікації та підвищенню сталості сільського господарства.

Визначено, що в різних країнах світу широко запроваджуються обмеження на ринку сільськогосподарських земель з урахуванням географічних особливостей, історичних та культурних традицій, а також юридичної практики, що формувалися віками. Елементами регулювання ринку сільськогосподарської нерухомості часто є обмеження на придбання земель для іноземців, територіальні обмеження, обмеження щодо площі земель під контролем однієї особи, переважні права на придбання земель у разі їх продажу, заборони зміни призначення земель тощо. Метою такого регулювання, як правило, є прагнення зберегти традиційний характер сільського господарства, сприяння якомога більшому розпорощенню земельної власності, розвиток економічної конкуренції, досягнення економічного суверенітету держави у питаннях забезпечення продовольством тощо.

З огляду на те, що формування системи обмежень щодо концентрації значних площ сільськогосподарських угідь є важливою складовою розвитку соціальної ринкової економіки та важливою передумовою соціальної єдності, створення робочих місць у сільській місцевості та високої доданої вартості сільського господарства, та враховуючи закордонний досвід, для різних регіонів України розроблено диференційовані обмеження щодо економічної концентрації земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності (оренді) однієї особи (групи пов'язаних осіб) (табл. 4). Рекомендовано показники, які встановлюють граничний розмір землекористування для однієї особи (групи пов'язаних осіб) таким чином, щоб вона не втратила мотивацію до самостійної праці на землі. Інакше кажучи, такі показники характеризують мінімальну площу сільськогосподарських земель, передача в оренду яких принесе дохід, що перевищуватиме заробітну плату у сільському господарстві.

Установлено, що лібералізація земельних відносин та залучення земель сільськогосподарського призначення в економічний обіг сприятиме підвищенню рівня економічної конкуренції за земельні ресурси. Проте, найбільшу зацікавленість у збереженні існуючих обмежень на обіг сільськогосподарських земель виявляє великий агробізнес, для бізнес-моделі якого значно вигіднішою є щорічна сплата 1,5–2,0 тис. грн на рік орендної плати, ніж одночасні витрати в розмірі 25–30 тис. грн на придбання цієї ж землі у власність.

**Обмеження щодо економічної концентрації земель
сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати
у власності (оренді) однієї особи (групи пов'язаних осіб)***

№ з/п	Адміністративно-територіальні утворення	Середній розмір домогосподарства, осіб	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників сільськогосподарства, грн	Середній дохід домогосподарств на одну особу за рік, грн	Розмір плати за оренду земельних часток (паїв), грн за рік	Граничний розмір землекористування, га	
						для домогосподарств (сім'ї)	для однієї особи
1	АР Крим	2,60	2205	68796,00	388,60	177,04	68,09
2	Вінницька	2,48	4101	122045,76	1090,90	111,88	45,11
3	Волинська	3,03	3456	125660,16	989,50	126,99	41,91
4	Дніпропетровська	2,38	3669	104786,64	949,91	110,31	46,35
5	Донецька	2,34	3777	106058,16	790,48	134,17	57,34
6	Житомирська	2,51	3798	114395,76	1054,10	108,52	43,24
7	Закарпатська	3,49	4940	206887,20	595,98	347,14	99,47
8	Запорізька	2,46	3250	95940,00	721,44	132,98	54,06
9	Івано-Франківська	3,00	4803	172908,00	919,10	188,13	62,71
10	Київська	2,62	4347	136669,68	533,40	256,22	97,80
11	Кіровоградська	2,29	3788	104094,24	1168,19	89,11	38,91
12	Луганська	2,28	3923	107333,28	834,89	128,56	56,39
13	Львівська	3,02	4724	171197,76	1132,25	151,20	50,07
14	Миколаївська	2,55	3645	111537,00	819,80	136,05	53,35
15	Одеська	2,65	2824	89803,20	877,10	102,39	38,64
16	Полтавська	2,37	4424	125818,56	2243,20	56,09	23,67
17	Рівненська	3,04	3071	112030,08	1371,70	81,67	26,87
18	Сумська	2,44	3724	109038,72	1307,70	83,38	34,17
19	Тернопільська	2,93	3966	139444,56	672,30	207,41	70,79
20	Харківська	2,44	3596	105290,88	1603,00	65,68	26,92
21	Херсонська	2,60	3748	116937,60	762,84	153,29	58,96
22	Хмельницька	2,64	3823	121112,64	1397,90	86,64	32,82
23	Черкаська	2,36	4128	116904,96	2215,50	52,77	22,36
24	Чернівецька	2,90	2796	97300,80	1111,30	87,56	30,19
25	Чернігівська	2,31	4144	114871,68	1078,50	106,51	46,11
Середнє по Україні		2,58	3916	121239,36	1093,37	110,89	42,98

Примітка. *Розраховано автором за даними Держгеокадастру України

Досліджено економічну ефективність сільськогосподарських підприємств України та зроблено висновок, що в підприємствах, які входять до складу агрохолдингів, обсяг реалізованої продукції (виручки) на 1 га сільськогосподарських угідь більше ніж на 15,3 тис. грн вищий, ніж середній у сільськогосподарських підприємствах традиційного типу (табл. 5). Водночас валовий дохід (прибуток) у них нижчий переважно через вищу собівартість виробництва. Крім того, за результатами аналізу рівня рентабельності всієї діяльності виявлено, що у підконтрольних агрохолдингам сільськогосподарських підприємствах він в 1,5 раза вищий, порівняно з підприємствами традиційного типу. З огляду на це, запропоновано здійснювати вилучення більшої частини ренти у високодохідних сільськогосподарських підприємств, в яких обсяг реалізованої продукції (виручки) з 1 га становить 10 тис. грн і більше, через позбавлення їх податкових пільг та переведення на загальну систему оподаткування.

Основні показники економічної діяльності сільськогосподарських підприємств України*

Назва агрохолдингу	Площа земельного банку, тис. га	Питома вага від сільськогосподарських угідь, %	Звітний рік	Обсяг реалізованої продукції (виручки), млн грн		Валовий дохід, млн грн	Коефіцієнт валової маржі, %	Операційний дохід, млн грн	Рівень рентабельності операційної діяльності, %	ЕВІТДА**		Чистий прибуток (збиток), млн грн	Рівень рентабельності всієї діяльності, %
				всього	на 1 га					всього, млн грн	Рівень рентабельності, %		
Миронівський Хлібопродукт	370,0	0,9	2010	7490,0	20243,2	2319,0	31	2035	27	2574	34	1708	23
			2014	16410,1	44351,6	6069,0	37	5474	33	6604,5	40	1689,8	10
			2017	34048,0	92021,6	9815,4	29	9709	29	12209,4	36	6118	18
Kernel	604,5	1,5	2010	8160,0	13498,8	2536,0	31	144	2	1520	19	1216	15
			2014	28476,7	47107,9	4855,2	17	714	3	2653,7	9	1273,3	4
			2017	57695,4	95443,2	11783,8	20	1090,6	2	8485,4	15	4761,4	8
Мрія Агрохолдинг	165,0	0,4	2015	1434,8	8695,8	604,0	42	297	21	397,9	28	298,1	21
			2017	1805,8	10944,2	822,7	46	85,4	5	154,5	9	620,7	34
Астарта-Київ	250,0	0,6	2012	1468,4	5873,6	360,0	25	611,9	42	735	50	544,8	37
			2014	1404,2	5616,8	645,6	46	463	33	581,4	41	702,8	50
			2017	10462,1	41848,4	3860,7	37	2524,3	24	3350,2	32	2223,3	21
Індустріальна молочна компанія (ІМК)	137,0	0,3	2010	278,6	2033,6	132,5	48	115,9	42	153,7	55	118,2	42
			2014	1645,4	12010,2	736,9	45	544,9	33	683	42	563,2	34
			2017	3371,8	24611,7	1360,6	40	924,4	27	473,2	14	734,3	22
Агротон	122,0	0,3	2010	458,0	3754,1	324,8	71	126,8	28	–	–	125,9	27
			2014	701,7	5751,6	223,2	32	194,4	28	–	–	201,1	29
			2017	1377,5	11291,0	435,3	32	226,7	16	–	–	240	17
AgroGeneration	120,0	0,3	2011	223,1	1859,2	70,8	32	–	–	18,8	8	21	9
			2014	775,6	6463,3	124,9	16	52,9	7	–	–	187,3	24
			2017	1625,9	13549,2	480,9	30	379,9	23	272,9	17	395,3	24
Разом	1768,5	4,3	2010	16386,6	13284,6	5312,3	37	2421,7	17	4247,7	28	3168,1	22
			2011	223,1	1859,2	70,8	32	–	–	18,8	8	210,1	9
			2012	1468,4	5873,6	360,0	25	611,9	42	735	50	544,8	37
			2014	49413,7	30816,2	12654,8	30	7443,2	19	10522,6	27	4617,5	19
			2015	1434,8	8695,8	604,0	42	297	21	397,9	28	298,1	21
			2017	110386,5	62418,2	28559,4	30	14940,3	15	24945,6	22	15093,0	17
Всього				179313,1	–	47561,3	33	25714,1	19	40867,6	27	23742,5	21
Сільськогосподарські підприємства в цілому по Україні (у тому числі традиційного типу)			2010	–	–	82948	–	22260,8	–	–	–	17089,6	17
			2011	128359,4	3092,4	–	–	30484,1	24	–	–	25904,3	19
			2012	167332,5	4031,3	113245	68	34455,4	21	–	–	26728,4	16
			2014	220163,3	5304,1	161145	73	43724,8	20	–	–	21413,4	10
			2015	372033,4	8963,0	239806	64	127615,2	34	–	–	102279	28
			2016	414799,9	9993,3	277197	67	109638,7	26	–	–	89330,8	22

Примітка. *Розраховано і складено автором за фінансовими звітами агрохолдингів та даними Державної служби статистики України; **Аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків, амортизаційних відрахувань, знецінення тощо

З'ясовано, що діяльність агрохолдингів, яка призводить до витіснення з ринку оренди сільськогосподарських земель некорпоративних сільськогосподарських підприємств і фермерів, створює нову соціально-економічну реальність на селі. Її основними ознаками названо такі: припинення існування сільськогосподарських підприємств як самостійних юридичних осіб; зменшення надходжень до місцевих сільських рад податкових та інших платежів від малих підприємств, що перестали функціонувати внаслідок недоступності до земельних ресурсів; втрата робочих місць для місцевих жителів; відсутність фінансування на створення та підтримку сільської інфраструктури, яке здійснювали місцеві сільськогосподарські підприємства традиційного типу.

Досліджено, що корпоративні підприємства агрохолдингів, в яких акумулюється прибуток, найчастіше зареєстровані поза сільськими громадами, на території котрих фактично ведеться сільськогосподарське виробництво. Зважаючи на це, рекомендовано запровадити механізм, який би забезпечував перенесення більшої частини податкового навантаження агрохолдингів із місць реєстрації їх головної компанії до місць безпосередньої діяльності їх аграрних підрозділів (корпоративних підприємств). Це дасть змогу сільським громадам, де реально зосереджений агробізнес, отримати надходження до місцевих бюджетів для розвитку власної соціально-економічної інфраструктури.

Крім того, встановлено, що більшість агрохолдингів відзначаються моноспеціалізацією, тобто зосереджуються на вирощуванні лише високомаржинальних культур (зернових, соняшнику, сої тощо), і переважно не займаються тваринництвом. Відповідна спеціалізація забезпечує отримання надприбутків, хоча при цьому внаслідок ігнорування сівозмін відбувається виснаження ґрунтів і втрата ними родючості.

Аргументовано, що потужним інструментом удосконалення регулювання діяльності агрохолдингів повинна стати диференціація податкового навантаження залежно від розміру земельного банку компаній. Фактично агрохолдинги використовують усі можливості для оптимізації оподаткування, у тому числі спеціальні режими (зокрема, єдиний податок 4 групи), проте доцільно скасувати всі податкові пільги для суб'єктів господарювання, що мають монопольне становище у доступі до земельних ресурсів на територіально виражених ринках, у тому числі з урахуванням їх виробничої спеціалізації.

Зважаючи на вищий рівень отримуваних доходів з 1 га сільськогосподарських угідь у підконтрольних агрохолдингам сільськогосподарських підприємств, запропоновано встановити підвищений земельний податок (наприклад, на 1%), який частково компенсуватиме різницю між рентабельністю агрохолдингів та підприємств традиційного типу. Ці кошти слід спрямовувати до місцевих бюджетів і використовувати з метою соціального розвитку сільських громад, на території яких корпоративні підприємства холдингових компаній здійснюють господарську діяльність.

Наголошено на доцільності більш широкого застосування чинного антимонопольного законодавства на ринку оренди сільськогосподарських

земель, у тому числі спільно із введення запропонованих обмежень щодо граничних розмірів землекористування пов'язаних осіб після включення цього типу земель в економічний обіг. Крім того, площу земель сільськогосподарського призначення, що орендується (або купується) підприємством аграрної холдингової компанії чи іншим міжрегіональним аграрним формуванням, необхідно контролювати не лише на рівні сільської громади, але й території адміністративного району та не перевищувати 35 % загальної площі сільськогосподарських земель цього району.

Для забезпечення ефективної аграрної політики рекомендовано запровадити відображення показників діяльності підприємств аграрних холдингових формувань у межах окремої групи статистичної звітності. Це дасть змогу об'єктивніше оцінювати і приймати ефективні рішення щодо регулювання розвитку інтегрованих агроформувань або застосування в разі потреби штрафних санкцій згідно з антимонопольним законодавством.

Варто спонукати аграрні холдингові компанії дотримуватися екологічних систем обробітку ґрунту та виробництва сільськогосподарської продукції, поступово збільшуючи розмір штрафів за порушення норм раціонального землекористування.

Вказано на необхідність відповідної деталізації нормативно-правових актів, що регулюють діяльність холдингових компаній та інших інтегрованих формувань і забезпечують умови для проведення моніторингу їх стану. При цьому головною метою визначено підвищення прозорості землекористування холдингових компаній, у тому числі шляхом оприлюднення консолідованої звітності їх корпоративних підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертації обґрунтовано теоретичні, методичні та організаційні засади оцінки еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. За результатами дисертаційного дослідження зроблено наступні висновки.

1. Досліджено економічну ефективність сільськогосподарських підприємств в Україні та виявлено, що в підприємствах, які входять до структури агрохолдингів, обсяг реалізованої продукції (виручки) на 1 га сільськогосподарських угідь на понад 15,3 тис. грн на 1 га більший, ніж у середньому в сільськогосподарських підприємствах традиційного типу. Крім того, серед сільськогосподарських підприємств рівень рентабельності всієї діяльності в близько 1,5 раза вищий саме у підконтрольних агрохолдингам підприємствах. Водночас валовий дохід (прибуток) у них нижчий, що пов'язано переважно більшою собівартістю виробництва. З огляду на зазначене, запропоновано здійснювати вилучення частини ренти у високодохідних підприємств, в яких обсяг реалізованої продукції (виручки) з 1 га перевищує 10 тис. грн, або розглянути можливість переходу їх на загальну систему оподаткування.

2. Обґрунтовано, що однією з найважливіших економічних передумов формування системи обмежень економічної концентрації земельних ресурсів є

встановлення граничних площ земель сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності або оренді однієї особи (групи пов'язаних осіб). Для різних регіонів України рекомендовано диференційовані обмеження у розмірі не більше ніж 35 % сільськогосподарських угідь на території сільської громади. Запропоновано також обмежити максимальну площу угідь у власності однієї особи (групи пов'язаних осіб), дохід від здавання якої в оренду може перевищити звичайні доходи особи (домогосподарства), позбавляючи власника мотивації самостійно працювати на землі. Така гранична площа в регіональному розрізі становить 42,98 га на дану особу, варіюючи від 22,36 до 99,47 га, а для групи пов'язаних осіб – 110,89 га, змінюючись із 52,77 до 347,14 га.

3. Установлено, що впродовж останніх два десятиліття агрохолдинги в Україні розширили масштаби операцій, географію своєї діяльності, галузеву спеціалізацію, зосередившись у сфері власних інтересів на високорентабельних галузях сільського господарства, ускладнивши власну структуру, увійшовши до складу холдингових компаній більш вищого рівня. Головним мотивом і метою створення агрохолдингів визначено інвестування у виробництво високомаржинальних сільськогосподарських культур і досягнення фінансової стабільності за рахунок формування збалансованого бізнес-портфеля на основі ланцюжків корпоративних підприємств, що знижує ризики сезонності, коливань ринкової кон'юнктури, стадії життєвого циклу продукції тощо. З'ясовано, що більшість материнських компаній агрохолдингів в Україні є іноземними підприємствами, а місцем реєстрації компаній, які володіють корпоративними правами на сільськогосподарські підприємства, є Республіка Кіпр, Британські Віргінські острови, Ліхтенштейн тощо. Констатовано, що іноземний капітал опосередковано вже контролює використання не менше ніж 2,4 млн га із 42,7 млн га сільськогосподарських земель України.

4. За результатами вибіркового дослідження рівня економічної концентрації на ринку оренди сільськогосподарських угідь у межах території п'яти сільських рад Білоцерківського, Броварського, Васильківського, Яготинського та Вишгородського районів Київської області із використанням коефіцієнта концентрації (*Concentration Ratio, CR*) та індексу Херфіндаля-Хіршмана (*Herfindal-Hirshman Index, НИ*) встановлено, що чотири із них характеризуються надзвичайно висококонцентрованим ринком оренди (економічна концентрація варіюється від 50 до 99 %), у результаті спостерігається монополія певного землекористувача на ринку оренди земель із усіма ризиками зловживання таким становищем (диктат умов оренди землевласникам, недиверсифікований ринок праці, політичний вплив тощо).

5. Запропоновано систему заходів щодо обмеження економічної концентрації земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах, що передбачає: скасування податкових пільг для підприємств холдингових компаній або їх диференціацію залежно від розміру земельного банку, у тому числі з урахуванням його виробничої спеціалізації; забезпечення окремого статистичного обліку результатів діяльності підприємств аграрних холдингових формувань у межах окремої групи статистичної звітності; спонукання цих компаній дотримуватися екологічних систем обробки ґрунту

та виробництва сільськогосподарської продукції із застосуванням збільшених розмірів штрафів за порушення норм раціонального землекористування.

6. На основі інформації про облік кількості земель та відомчої звітності Держгеокадастру України створено інформаційно-аналітичну базу даних щодо землекористування сільськогосподарських підприємств, які використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, до якої включено 240 тис. записів щодо всіх землевласників та землекористувачів у розрізі сільських (селищних) рад. Із застосуванням бази в розрізі адміністративних районів визначено питому вагу найбільших землевласників та землекористувачів, котрі використовують земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 1000 га в Україні. Встановлено, що у більшості областей середня питома вага орних земель, яка використовується найбільшими землевласниками та землекористувачами (з площею понад 1000 га) перевищує 35 %, що є проявом монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення.

7. Показано, що агрохолдинг як материнська компанія фактично регулює використання земель корпоративними підприємствами та здійснює постійний контроль виробничих процесів. У результаті цього виникає непряме землекористування, тобто материнська компанія, не будучи номінальним землекористувачем, контролює всі аспекти використання земель і є бенефіціаром (вигодонабувачем) щодо земельної ренти, яку приносить земля. З'ясовано, що в Україні сформувався специфічний ринок вторинних прав користування землею, котрий не пов'язується з безпосереднім придбанням земельних ділянок або укладанням договорів оренди землі. Натомість, набуття прав користування землею забезпечується через придбання корпоративних прав на компанію, на яку оформлено права землеволодіння або землекористування. При цьому цінність землі переноситься із власне земельної ділянки на вартість компанії, яка володіє чи користується землею.

8. На основі порівняння показників середнього розміру плати за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення з показниками нормативної грошової оцінки орних земель, коефіцієнтами індексації нормативної грошової оцінки земель, курсом долара США визначено реальне зростання орендної плати за період 2001–2017 рр. Доведено, що в разі виключення впливу на орендну плату індексації нормативної грошової оцінки земель та курсової різниці реальне підвищення орендної плати в Україні практично відсутнє, а в окремі роки спостерігається навіть її зниження. Найважливішим чинником збільшення цього показника визначено конкуренцію сільськогосподарських підприємств за доступ до земельних ресурсів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Альбоций Ю. М., Краснолуцький О. В. Послідовність надання земельних ділянок для юридичних та фізичних осіб. Землевпорядний вісник. 2007. № 2. С. 61–66. *(Здобувачем обґрунтовано послідовність надання земельних ділянок для юридичних та фізичних осіб).*

2. Альбоцій Ю. М., **Краснолуцький О. В.** Видача державних актів: що за статистикою? Землевпорядний вісник. 2007. № 4. С. 14–17. *(Здобувачем окреслено причини стримування видачі державних актів на право власності на земельну ділянку громадянам, що набули право на земельну частку (пай)).*

3. Євсюков Т. О., **Краснолуцький О. В.**, Мазурець О. В. Визначення економічних збитків від використання земель під проектними господарськими шляхами при оренді земельних ділянок. Землевпорядний вісник. 2007. № 6. С. 40–45. *(Здобувачем сформовано механізм розрахунку втрат місцевих бюджетів унаслідок використання земель, зайнятих під проектними польовими дорогами при оренді земельних ділянок колишніх членів КСП).*

4. Краснолуцький О. В. Затоплено й змито тисячі гектарів землі. Землевпорядний вісник. 2008. № 4. С. 15–16.

5. Мартин А. Г., **Краснолуцький О. В.**, Кошель А. О. Визначення збитків унаслідок непроведення рекультивациі земель. Землевпорядний вісник. 2008. № 4. С. 46–50. *(Здобувачем запропоновано підхід до визначення збитків, завданих невиконанням робіт із рекультивациі земель).*

6. Краснолуцький О. В. Як відновити використання порушених земель. Землевпорядний вісник. 2008. № 5. С. 16–18.

7. Краснолуцький О. В. Еталон технічної документації має рекомендаційних характер. Землевпорядний вісник. 2009. № 11. С. 49–50.

8. Краснолуцький О. В. Кошти за відшкодовані втрати сільсько- і лісгосподарського виробництва можна використовувати на ліквідацію підтоплення житлової забудови. Землевпорядний вісник. 2010. № 3. С. 52–54.

9. **Краснолуцький О. В.**, Тихенко Р. В., Євсюков Т. О. Складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічно обґрунтовані сівозміни та впорядкування угідь. Землевпорядний вісник. 2010. № 4. С. 14–17. *(Здобувачем розроблено склад і зміст документації із землеустрою, що забезпечує еколого-економічно обґрунтовані сівозміни та впорядкування угідь).*

10. Краснолуцький О. В. Куди звертатися, щоб замінити державний акт? Землевпорядний вісник. 2010. № 4. С. 31–32.

11. Мартин А. Г., **Краснолуцький О. В.** Консолідація земель сільськогосподарського призначення та правові механізми її здійснення в Україні. Землевпорядний вісник. 2011. № 5. С. 16–21. *(Здобувачем обґрунтовано науково-методичні засади консолідації земель сільськогосподарського призначення в умовах розвинених ринкових земельних відносин).*

12. Краснолуцький О. В., Євсюков Т. О. Встановлення меж населених пунктів: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. Землевпорядний вісник. 2012. № 2. С. 22–27. *(Здобувачем проаналізовано головні проблеми встановлення меж населених пунктів в Україні та визначено способи їх вирішення).*

13. Мартин А. Г., **Краснолуцький О. В.** Нова концепція формування ґрунтоохоронних обмежень у використанні земель сільськогосподарського призначення. Землевпорядний вісник. 2014. № 2. С. 20–24. *(Здобувачем проаналізовано проблеми землевпорядного забезпечення сільськогосподарського землекористування в Україні та запропоновано нову концепцію формування*

грунтоохоронних обмежень щодо використання земель сільськогосподарського призначення).

14. Євсюков Т. О., **Краснолуцький О. В.** Концептуальні засади створення Державного реєстру особливо цінних земель. Землевпорядний вісник. 2014. № 12. С. 23–30. *(Здобувачем сформовано концептуальні засади, методичні підходи й алгоритм розроблення Державного реєстру особливо цінних земель).*

15. **Краснолуцький О. В.**, Шевченко О. В. Система заходів щодо охорони родючості ґрунтів та попередження їх деградації у Київській області. Землевпорядний вісник. 2015. № 10. С. 24–29. *(Здобувачем досліджено стан виконання Програми використання та охорони земель у Київській області та визначено основні переваги її повної реалізації).*

16. Євсюков Т. О., **Краснолуцький О. В.** Актуальність і перспективи впровадження 3D-кадастру в Україні. Землевпорядний вісник. 2016. № 2. С. 28–33. *(Здобувачем проаналізовано перспективи розвитку земельного кадастру та доведено необхідність упровадження 3D-кадастру в Україні).*

Статті у наукових фахових виданнях України,

включених до міжнародних наукометричних баз даних:

17. **Краснолуцький О. В.**, Шевченко О. В. Еколого-економічний стан і способи сучасного сільськогосподарського землекористування. Вісник аграрної науки. 2018. № 3 (780). С. 68–74. *(Здобувачем досліджено сучасний стан і способи сільськогосподарського землекористування, оцінено ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу України).*

18. Мартин А. Г., **Краснолуцький О. В.**, Шевченко О. В. Європейський досвід регулювання економічної концентрації сільськогосподарських земель. Агросвіт. 2018. № 6. С. 8–15. *(Здобувачем проаналізовано особливості земельної політики держав-членів Європейського Союзу щодо регулювання економічної концентрації земель сільськогосподарського призначення).*

19. **Краснолуцький О. В.**, Шевченко О. В. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 118–125. *(Здобувачем обґрунтовано напрями завершення земельної реформи в Україні в контексті сталого сільськогосподарського землекористування).*

Статті в інших наукових виданнях:

20. Альбоций Ю. М., **Краснолуцький О. В.** Оформлення прав на земельні ділянки колективної власності під господарськими дворами реформованих недержавних сільськогосподарських підприємств. Землеустрій та кадастр. 2007. № 4. С. 65–68. *(Здобувачем проаналізовано динаміку перерозподілу прав власності на земельні ділянки під господарськими дворами).*

21. Євсюков Т. О., **Краснолуцький О. В.** Проблемні питання визначення меж населених пунктів та шляхи їх вирішення. Інженерна геодезія. 2011. Вип. 57. С. 81–91. *(Здобувачем досліджено проблеми і стан розроблення*

документації із землеустрою зі встановлення меж населених пунктів в Україні).

22. Мартин А. Г., **Краснолуцький О. В.** Надання земельних ділянок при проведенні розвідки родовищ корисних копалин: удосконалення організаційно-правового механізму. Землеустрій та кадастр. 2013. № 1. С. 21–28. *(Здобувачем обґрунтовано напрями вдосконалення організаційно-правового механізму надання земельних ділянок при проведенні розвідки родовищ корисних копалин).*

Тези наукових доповідей:

23. Ковальчук І. П., Евсюков Т. А., Опенько І. А., **Краснолуцький А. В.** Пути обеспечения экологически безопасного использования особо ценных земель в прибрежных зонах водных объектов. Современные проблемы водохранилищ и их водосборов: Международная научно-практическая конференция, г. Пермь, Российская Федерация, 28–30 мая 2013 года: тезисы доклада. Пермь, 2013. С. 39–45. *(Здобувачем проаналізовано сучасний стан установаження меж прибережних захисних смуг у природі (на місцевості) у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України).*

24. Shevchenko O., **Krasnolutskyi O.** European experience of regulation of economic concentration of land resources in agricultural enterprises. European integration of economics, education and law: Proceedings of the International Scientific Conference, March 22–23, 2018: thesis report. Warsaw, 2018. P. 53–57. *(Здобувачем проаналізовано європейський досвід регулювання економічної концентрації земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах).*

25. Ковальчук І. П., Шевченко О. В., **Краснолуцький О. В.** Карти природно-сільськогосподарського районування як основа укладання варіантів тематичних карт вартості земель України. Географія та екологія: наука і освіта: VII Всеукраїнська науково-технічна конференція (з міжнародною участю), м. Умань, 19–20 квітня 2018 року: тези доповіді. Умань, 2018. С. 108–111. *(Здобувачем розкрито особливості укладання варіантів тематичних карт вартості земель України).*

26. Шевченко О. В., **Краснолуцький О. В.** Вплив економічної концентрації на ефективність сільськогосподарського виробництва. Актуальні проблеми наук про життя та природокористування: IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 25–27 квітня 2018 року: тези доповіді. К., 2018. С. 209–211. *(Здобувачем обґрунтовано рівень оптимальної концентрації сучасного сільськогосподарського виробництва).*

АНОТАЦІЯ

Краснолуцький О. В. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів корпоративними сільськогосподарськими підприємствами. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук зі спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони

навколишнього середовища». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018.

У дисертації проаналізовано сучасний стан і тенденції використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємствах. Установлено, що нині в умовах індустріалізації сільськогосподарського виробництва агрокорпорації, обробляючи десятки або навіть сотні тисяч гектарів сільськогосподарських земель, характеризуються значним розширенням землекористування.

Запропоновано систему територіально диференційованих обмежень щодо попередження надмірної економічної концентрації земельних ресурсів, яка базується на встановленні граничних площ земель сільськогосподарського призначення, котрі можуть перебувати у власності чи користуванні особи (групи пов'язаних осіб), не призводячи до монополізації землекористування і втрати власником мотивації до самостійного господарювання на землі.

Обґрунтовано науково-методичний підхід до порівняльної оцінки ефективності використання земельних ресурсів у корпоративних сільськогосподарських підприємств, який базується на зіставленні показників економічної діяльності таких підприємств із середньогалузевими.

Ключові слова: агрохолдинг, корпоративні сільськогосподарські підприємства, еколого-економічна ефективність, економічна концентрація, земельні ресурси, монополізація ринку, ефект масштабу, землі сільськогосподарського призначення.

АННОТАЦИЯ

Краснолуцкий А. В. Эколого-экономическая эффективность использования земельных ресурсов корпоративными сельскохозяйственными предприятиями. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 «Экономика природопользования и охраны окружающей среды». Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины. Киев, 2018.

В диссертации проанализированы современное состояние и тенденции использования земельных ресурсов в корпоративных сельскохозяйственных предприятиях. Установлено, что в настоящее время в условиях индустриализации сельскохозяйственного производства агрокорпорации, обрабатывая десятки или даже сотни тысяч гектаров сельскохозяйственных земель, характеризуются значительным расширением землепользования.

Усовершенствованы научно-методические подходы идентификации системы косвенного землепользования в корпоративных сельскохозяйственных предприятиях, базирующиеся на определении площадей земель, которые фактически используются материнской компанией через указанные предприятия. Установлено, что в Украине сформировался особенный рынок вторичных прав пользования землей, который не связан с непосредственным приобретением земельных участков или заключением договоров аренды земли.

В то же время, приобретения прав пользования землей обеспечивается через приобретение корпоративных прав на компанию, на которую оформлены права землевладения или землепользования. При этом ценность земли переносится с собственно земельного участка на стоимость компании, которая владеет или пользуется землей.

Сформирована информационно-аналитическая база данных землевладельцев и землепользователей, которые используют земельные участки для ведения товарного сельскохозяйственного производства, включая почти 240 тыс. записей о всех указанных субъектах всех сельских (поселковых) советов Украины. С применением базы в разрезе административных районов определен удельный вес крупнейших землевладельцев и землепользователей, которые используют земельные участки для ведения товарного сельскохозяйственного производства площадью более 1000 га в Украине. Установлено, что в большинстве областей средний удельный вес используемых пахотных земель крупнейшими землевладельцами и землепользователями (с площадью более 1000 га) превышает 35 %, что является проявлением монополизма на рынке аренды земель сельскохозяйственного назначения.

Для разных регионов Украины рекомендуется система дифференцированных ограничений по экономической концентрации земель в размере не более 35 % сельскохозяйственных угодий на территории сельской общины. Предложено также ограничить максимальную площадь угодий в собственности одного лица (группы связанных лиц), доход от сдачи которой в аренду может превысить обычные доходы лица (домохозяйства), избавляя владельца мотивации самостоятельно работать на земле. Такая предельная площадь в региональном разрезе составляет 42,98 га на данное лицо, варьируя от 22,36 до 99,47 га, а для группы связанных лиц – 110,89 га, изменяясь с 52,77 до 347,14 га.

Исследована экономическая эффективность сельскохозяйственных предприятий в Украине и выявлено, что в предприятиях, входящих в структуру агрохолдингов, объем реализованной продукции (выручки) на 1 га сельскохозяйственных угодий, а также уровень рентабельности всей деятельности выше, чем в среднем в сельскохозяйственных предприятиях традиционного типа. В то же время, валовой доход (прибыль) у них ниже, что связано преимущественно большей себестоимостью производства. Учитывая указанное предложено осуществлять изъятие части ренты в высокодоходных предприятиях, в которых объем реализованной продукции (выручки) с 1 га превышает 10 тыс. грн, или рассмотреть возможность перехода их на общую систему налогообложения.

Предложенная система мер по ограничению экономической концентрации земельных ресурсов в корпоративных сельскохозяйственных предприятиях, предусматривает: отмену налоговых льгот для корпоративных предприятий холдинговых компаний или их дифференциацию в зависимости от размера земельного банка, в том числе с учетом его производственной специализации; обеспечение отдельным статистическим учетом результатов деятельности предприятий аграрных холдинговых формирований в пределах

отдельной группы статистической отчетности; стимулирование аграрных холдинговых компаний придерживаться экологических систем обработки и производства сельскохозяйственной продукции, путем применения размеров штрафов при нарушении норм рационального землепользования.

Ключевые слова: агрохолдинг, корпоративные сельскохозяйственные предприятия, эколого-экономическая эффективность, экономическая концентрация, земельные ресурсы, монополизация рынка, эффект масштаба, земли сельскохозяйственного назначения.

ANNOTATION

Krasnolutskyi O. V. Ecological-economic efficiency of land resources utilization by corporate agricultural enterprises. – The Manuscript.

Dissertation for a scientific degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.06 «Economics of Nature Using and Environment Protection». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2018.

In the dissertation, the current state and trends of the use of land resources in corporate agricultural enterprises are analyzed. It was established that nowadays, in the conditions of industrialization of agricultural production of agro-corporations, cultivating dozens or even hundreds of thousands of hectares of agricultural land, there is a significant expansion of land use.

A system of territorially differentiated restrictions on prevention of excessive economic concentration of land resources based on the establishment of boundary areas of agricultural land that may be owned or used by a person (group of related persons) is proposed, without causing the monopolization of land use and loss of the owner of the motivation to an independent farming on the ground.

The scientific and methodical approach to the comparative estimation of the efficiency of the use of land resources in corporate agricultural enterprises is substantiated, which is based on the comparison of economic activity indicators of such enterprises with medium-sized enterprises.

Key words: agroholding, corporate agricultural enterprises, ecological and economic efficiency, economic concentration, land resources, market monopolization, scale effect, agricultural land.